

SIGITAS LŪŽYS

Šiaurės prospektas 41–36, 3042 Kaunas, Lietuva

ŽEMAIČIŲ SENIŪNIJOS KNYGŲ RINKINIAI XVI–XVIII a.
(remiantis Kauno apskrities viešosios bibliotekos fondais)

Knygos plitimas Žemaitijoje glaudžiai susijęs su krikščionybės sklidimu šiame krašte. Tačiau formalusis 1413 m. žemaičių krikštas iš esmės nepakeitė kultūrinės ir bibliosofinės visuomenės orientacijos. Pavienės rankraštinės, vėliau spausdintos knygos glaudėsi bažnyčiose ir tebuvo skirtos liturginiams poreikiams tenkinti.

Bibliofilinės kultūros formavimasis pirmiausia sietinas su Renesanso humanistinės minties sklidimu šioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės provincijoje, su pirmaisiais inteligentijos atstovų ar valdžios žmonių knygų rinkiniais. Žinoma, kad knygas rinko žemaičių didikų Šiukštų ir bajorų Šemetų šeimos¹. Kauno apskrities viešosios bibliotekos (toliau – KAVB) Retų ir senų spaudinių skyriuje saugomi Batakų seniūno J. Šemetos bibliotekai priklausę C. Baronijaus “Annales Ecclesiastici”, t. 1, išleisti 1589 m. Antverpene, Kristoforo Planteno spaustuviėje. Knygą (neįrištą) 1592 m. nusipirko Vilniaus seminarijos alumnatas. Po keleto metų greičiausiai vis dar neįrištą knygą įsigijo J. Šemeta ir atidavė vienam iš Vilniaus knygryšių įrišti. Ruda oda aptrauktas folianto viršelis (kartonas, 20 x 35). Visi išpaudai paaukuoti, abu kietviršiai vienodai apvedžioti rulete, veidrodžiuose – renesansinės arabeskos. Viršutinio veidrodžio viršuje – knygos pavadinimas, autorius ir tomo numeris. Virš arabeskos atskiru spaudu išspausstas Šemetų šeimos herbas – gulbė ir raidės virš jo I S. Priešlapiams panaudotas popierius su vandenženkluose esančių herbu Habdank. Vėliau knyga pateko į Kražių jėzuitų kolegijos biblioteką.

Lemiamos reikšmės knygos plitimui ir bibliotekų gausėjimui Žemaičių seniūnijoje turėjo realioji krašto christianizacija, susijusi su kontrreformacijos banga bei Žemaitijos antrojo krikštytojo vyskupo Merkelio Giedraičio dvasine bei kultūrine veikla. Žemaitija XVI ir XVII amžių sandūroje tapo lietuviškosios rašytinės minties generavimo centru, būtent čia Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė mokėsi prabilti į savo žmones lietuviškai. Čia prasidėjo Lietuvos naujieji amžiai, buvo pergrupuotos valstybės egzistencijos ir galios pamatinės vertybės, brėško po M. Mažvydo būsimų amžių naujoji Lietuva...

Iš nemažo lietuviškosios raštijos Didžiojoje Lietuvoje pradininko M. Daukšos knygų rinkinio² KAVB yra saugomos dvi knygos: Angelo de Clavasio “Summa

¹ Vladimirovas L. Knygos istorija. Vilnius, 1979. P. 508.

² Jablonskis K. Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. Vilnius, 1973. P. 184.

Angelica”, išleista 1509 m. Lione, ir Juozapo Flavijaus “Antiquitatum Iudaicarum libri XX”, išleista 1540 m. Bazelyje. Šių knygų, kalbėdamas apie M. Daukšos biblioteką, nemini J. Lebedys³ ir N. Feigelmanas⁴. Taigi šalia Tarkvinijaus Pekulo 1579 metų Žemaičių vyskupijos vizitacijos aprašyme įvardytų trijų M. Daukšos rinkinio knygų: J. Meclero graikų kalbos gramatikos, P. Melanchtono graikų kalbos gramatikos ir Erazmo Roterdamiečio “Adagia”⁵, bei Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomo M. Daukšai priklausiusio inkunabulo – Švento Jeronimo “Epistolae et Tractatus”, išleisto Niurnberge 1495 m.⁶, šiuo metu yra žinomos neabejotinai M. Daukšai priklausiusios penkios knygos. M. Daukšos rinkinys ar bent jo didžioji dalis atiteko Kretingos vienuolyno bibliotekai. Tą liudija dovanojimo įrašai išlikusiose knygose. Tiesa, J. Puzinas teigia, jog “testamentu kan. Mikalojaus Daukšos biblioteka buvo atiduota Kražių kolegijai”⁷, bet čia greičiausiai yra supainiota su M. Giedraičiu, kadangi tarp Kražių kolegijai priklausiusių knygų neaptikta nė vienos su M. Daukšos dovanojimo įrašu. Apskritai gana keistas atrodo faktas, kad pats Mikalojus Daukša nė vienoje iš minėtų išlikusių jo rinkinio knygų nėra nurodęs priklausomybės. Nuosavybės įvardijimo įrašai padaryti tik keičiant savininkus. Tai leidžia grįžti prie jau Tarkvinijaus Pekulo paminėtos uždraustos (prohibitus) knygos – Erazmo Deziderijaus Roterdamiečio “Adagia”, kurią vizitatorius liepė drauge su draudžiamomis sudėginti arba suplėšyti, arba nugabenti tėvams jėzuitams apvalyti⁸. Tarp KAVB saugomų Kražių jėzuitų bibliotekai priklausiusių knygų yra ir Erazmo Roterdamiečio “Adagiorum epitome”, išspausdinta Jono Gymniko Kelne 1539 m. Proveniencijos rodo, kad prieš patekdama į Kražių kolegiją knyga jau priklausė jėzuitams (šios priklausomybės įrašas sunaikintas). Po apygardos mokyklos bibliotekos lipde esama dar ankstesnio įrašo. Be to, egzemplioriaus antraštinis lapas “apvalytas” – rašalu užbraukti žodžiai “Desiderij Erasmi Rotarodami”. Ar šis paleotipas susijęs su M. Daukša – turėtų parodyti ateities tyrimai.

Dar mažiau žinių apie kito žemaičių triumvirato nario, vieno iš pirmųjų Lietuvos istorikų Motiejaus Strykovskio biblioteką. Galima daryti prielaidas apie to rinkinio dydį⁹, vertę, svarbą ir proveniencijas, tačiau KAVB tėra saugoma viena knyga su M. Strykovskio autografu – Epifanijaus “Opus contra octoginta haereses”, išleistas Bazelyje 1545 m. Itin puošniai įrišto folianto 632-ame puslapyje, kur kalbama apie keletą Epifanijų ir vienas jų buvęs Selibrijos ar Olibrijos valdovu, M. Strykovskis lotyniškai įrašė, kad jis dukart lankėsi šioje vietovėje – 1574 ir 1575 m. pasiuntinystės į Turkiją metu. Šį įrašą 1835 m. surado

³ Lebedys J. Mikalojus Daukša. Vilnius, 1963. P. 146–157.

⁴ Feigelmanas N. Lietuvos inkunabulai. Vilnius, 1975. P. 41

⁵ Jablonskis K. Lietuvių ... P. 182.

⁶ Feigelmanas N. Lietuvos ... P. 180.

⁷ Puzinas J. Rinktiniai raštai. T. 2. Chicago, 1983. P. 218.

⁸ Jablonskis K. Lietuvių ... P. 186.

⁹ Lebedys J. Senoji lietuvių literatūra. Vilnius, 1977. P. 61.

tuometinis Kražių gimnazijos kapelionas Motiejus Valančius ir prirašė, kad tai garsiojo istoriko Strykovskio autografas: Nota percelebris historici Strykowscii. Ši knyga XVII a. pateko į Kražių jėzuitų kolegiją ir Kražiuose išbuvo, kaip liudija datuotas M. Valančiaus įrašas minėtame puslapyje, bent jau iki 1835 m.

Didžiausios XVII–XVIII amžių Žemaitijos bibliotekos genezė susijusi su Merkelio Giedraičio vardu. Būtent šis Žemaičių vyskupas, pirmųjų lietuviškų knygų leidėjas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, savo vertingą biblioteką – daugiau kaip šimtą knygų – užrašė Kražių jėzuitų kolegijai¹⁰. Po visų kilnojimų ir parceliavimų šiuo metu KAVB saugoma 11 neabejotinai M. Giedraičiui priklausiusių knygų, tarp jų trys konvoliutai, o iš viso trylikos pavadinimų veikalai. Dominuoja juridinė literatūra: 6 tomai, 10 pavadinimų. Toliau – S. Grodicchio „Pamokslai“, išleisti Krokuvoje 1605 m. (Grodiccius S. „Quadripartitae conciones“), Mišiolas („Missale Romanum“, Venecija, 1584) ir trejetas tomų (2, 3 ir 7) C. Baronijaus „Annales Ecclesiastici“, išleistų Antverpene 1591, 1593 ir 1598 m. Visos knygos parašytos lotynų kalba, tarp jų pora knygų M. Giedraičio įsigytos dar studijų Europos universitetuose metais. G. Durando „Speculum“, išleista Bazelyje 1563 metais, įsigijo studijuodamas Leipcigo universitete 1565 m. rugpjūčio mėnesį jau puošniai įrišta, o Pranciškaus Hotomano veikalą „Novus comentarius de verbis iuris“ (Venecija, 1564) pirkto Vienoje 1566 m. Deja, nė vieno šių foliantų pirkimo kaina nepažymėta. Kai kurių knygų, pirktų Dviejų Tautų Respublikoje, kainas savininkas nurodo. Pavyzdžiui, dalyvaudamas 1592 m. Varšuvos seime, M. Giedraitis nusiperka dvi knygas: C. Baronijaus „Annales Ecclesiastici“ antrą tomą, išspausdintą Plantenų spaustuvėje Antverpene 1591 m., už 8 auksinus (florinus) ir Mišiolą (Venecija, 1584) už 5 auksinus. Tokią didelę kainą (plg. 15, 66; 8, 151) už knygas tegalėjo sumokėti tik magnatai. Po poros metų, 1594 m., M. Giedraitis Vilniuje vėlgi už 8 auksinus (florinus) įsigijo C. Baronijaus „Annales Ecclesiastici“ trečią tomą, taip pat išspausdintą Plantenų spaustuvėje Antverpene 1593 m. Saugomo KAVB septintojo C. Baronijaus Analų tomo kaina ir pirkimo vieta nežinomos, kadangi knyga XIX a. įgijo naują apdarą (įrašas priešlapyje: Oprawiony ten tom 1836 – roku za czasow Ks. Wolonczewskiego bibliotekarstwa).

Kaip jau minėta, testamentu M. Giedraitis visą savo biblioteką padovanojo tėvams jėzuitams, išskyrus porą lenkiškų knygų, kurias ponas Kazakevičius turėjo sugražinti vyskupo sūnėnams Baltramiejui ir Albertui¹¹. Tačiau iš 11 tik 9 pasiekė Kražių jėzuitų kolegijos biblioteką: S. Grodicchio „Quadripartitae conciones“ (Krokuva, 1605), nors, anot testamentu¹², ir su M. Giedraičio vardo įrašu („Melchior Epus Samogitiae possesor“), nukeliavo į Kretingos vienuolyną (įrašas „Pro Cella Praedica assigtu Cretingae oretur peo“). Mišiolas greičiausiai buvo jėzuitų naudojamas bažnyčioje, vėliau su kitomis kolegijos knygomis pateko į Kauno gimnazijos, po to į VDU bibliotekas.

¹⁰ Feigelmanas N. Lietuvos ... P. 41 ; Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995 (opr. Grzebień L.). Kraków, 1996. P. 332.

¹¹ Jablonskis K. Lietuvių ... P. 149.

¹² Ten pat.

M. Giedraičio įpėdinis Žemaičių vyskupo soste Mikalojus Pacas taip pat turėjo didelę biblioteką. Dalį savo kolekcijos kartu su "Postylla Lithuanica", t. y. M. Daukšos versta postile, M. Pacas 1613 metais padovanojo Pašvitinio bažnyčiai¹³. Daugumą – 238 knygas paliko Kražių jėzuitams¹⁴. Šiuo metu KAVB saugomos 8 neabejotinai Mikalojaus Paco bibliotekai priklausiusios knygos. Visi veikalai, išskyrus Petro Justiniano "Rerum Venetarum ... historia" (Venecija, 1576), išgyti tarp 1596–1602 metų. P. Justiniano veikalas pateko į M. Paco rinkinį jau jam tapus Vilniaus vyskupu pagalbininku, t. y. tarp 1602 ir 1610 metų. Tarp Augustino, Bazilijaus, Cicerono, Jono Auksaburnio, P. Justiniano, Didako Stelos veikalų yra ir Bazelyje, Andriaus Kratandro spaustuvėje 1532 m. išleistas graikų-lotynų kalbų žodynas. Dauguma iš išsaugojusių savo originalų viršelį tomų įrišti itin puošniai, su apatiniame veidrodyje išpaustu supereklibriu, susidedančiu iš Pacų herbo – dvilypės lelijos ir inicialų N. P. Iš šių 8 knygų į Kražių kolegiją nepateko tik Didako Stelos "Enarrationes in Evangeliius secundum Lucum", t. 1–2 (Antverpenas, 1593). Išvykdamas į Padują, M. Pacas ją 1614 m. padovanojo Kretingos vienuolynui.

Taigi šių dviejų Žemaičių vyskupų rinkiniai atiteko jėzuitams ir tapo pirmosios Žemaičių seniūnijoje ne tik sielovados ar liturgijos, bet ir edukacijos poreikius tenkinančios koleginės bibliotekos pradžia. M. Giedraičio ir M. Paco kolegijai dovanotos bibliotekos Žemaičiuose atkartojė tai, ką buvo padarę prieš keletą dešimtmečių didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas ir vyskupas G. Albinijus Lietuvos sostinei. Įvairios vienuolijos jau viduramžiais buvo sukaupusios gana didelius knygų rinkinius, visos regulos ir konstitucijos įvairiomis formomis nurodinėjo knygų skaitymo prievoles, kurios savo ruožtu tapo vienuolių intelektualinio augimo bei dvasinio tobulėjimo akstinu. Tačiau jos taip pat buvo ir baumės už nukrypimą nuo regulos ar konstitucijos nustatymo priemonė. Ir, anot Marijos Pidlyčak-Majerovič, daugelyje vienuolynų karceris ir biblioteka buvo įkurdinti vienas šalia kito¹⁵. Tačiau po didžiųjų antrojo tūkstantmečio vidurio tarpkonfesinių kataklizmų, karų ir suiručių atsigavusi katalikybė daugeliu atvejų vėl buvo priversta bibliotekų kaupimą pradėti iš pradžių.

Taigi jėzuitams Žemaičiuose pradėti kaupti biblioteką pavyko anksčiau nei įkurti pačią kolegiją. Apskritai jėzuitų kolegijų bibliotekos buvo formuojamos ir augo dovanojimū, pirkimū ir "privalomų egzemplioriū" dėka¹⁶. Bibliotekos patalpa paprastai būdavo antrame pastato aukšte¹⁷. Kražiuose ji buvo vidiniame kolegijos kampe¹⁸ ir turėjo du langus¹⁹. Jau 1626 m. biblioteka pasipildė dvejų

¹³ Lebedys J. Mikalojus ... P. 142.

¹⁴ Encyklopedia ... P. 332.

¹⁵ Pidlyčak-Majerowicz M. Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII-XVIII wieku // Bibliotekoznawstwo XX. Wrocław, 1996. P. 25.

¹⁶ Grzebień L. Organizacja bibliotek jezuitickich w Polsce od XVI do XVIII w. // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1975. P. 42.

¹⁷ Ten pat. P. 58.

¹⁸ Encyklopedia ... P. 332.

¹⁹ Grzebień L. Organizacja ... P. 59.

klebonų – Benedikto Šveichovskio ir Jurgio Stavinskio – rinkiniais. Nuo 1679 m. ji turėjo pastovų aprūpinimą – Vodereckio užrašytus 1000 auksinų. Metinis procentas buvo skiriamas knygų pirkimui ir įrišimui²⁰. Bibliotekai vadovavo prefektas, kuris privalėjo turėti draudžiamų knygų sąrašą ir prižiūrėti, kad draudžiamos knygos nepatektų į biblioteką, rūpintis bibliotekos saugumu ir knygų komplektavimu, turėti asmeninių jėzuitų rinkinių katalogus, rūpintis knygų, kurias jėzuitams leidžiama pasiimti į namus, išdavimu ir jų grąžinimu (knygos turėjo būti sugrąžinamos į biblioteką per 8 dienas), bibliotekos švara ir tvarka: patalpa turėjo būti du kartus per savaitę šluojama ir vieną kartą nuo knygų nuvalomos dulksės ir t. t.²¹ Kronikos žymi generalinius bibliotekos tvarkymus apie 1733, 1743 ir apie 1750 metus, kai buvo išmesta daug supuvusių knygų²². 1750-ųjų metų valymo padarinius gan vaizdiškai aprašo J. Lelevelis²³. Kražių jėzuitų biblioteka smarkiai nukentėjo ir švedų anaplūdžio metu²⁴.

Liudviko Gžebienio nuomone, 1773 m. Kražių jėzuitų kolegijos biblioteka galėjo turėti per penkis tūkstančius knygų²⁵. 1797 m. rugsėjo 19 d. perduodamoje vienuoliams karmelitams bibliotekoje buvo 3270 knygų²⁶.

Šiuo metu KAVB yra 189 tomai iš buvusios Kražių kolegijos bibliotekos. Tarp jų nėra nė vienos knygos lietuvių kalba: 172 – lotynų, 14 – lenkų, po vieną – italų, prancūzų ir senąja graikų kalba. Yra vienas inkunabulas, 49 tomai išspausdinti XVI a., 72 – XVII a. ir 67 – XVIII a. Kaip jau minėta, tarp jų yra devynios knygos iš M. Giedraičio ir septynios iš M. Paco kolekcijų. 48 knygos anksčiau priklausė jėzuitams, kunigams, pasauliečiams ar kitoms kolegijoms. 34-rių knygų įsigijimas datuotas. Ankstyviausia – 1616 m. data. Daugiausia veikalų priklauso jėzuitų plunksnai – 46 autoriai Jėzaus Draugijos nariai. Teminiu požiūriu dominuoja teologiniai-filosofiniai veikalai, antroje vietoje – istorija, toliau – žodynai bei žinynai, gausu antiklos autorių knygų (13), tiek pat pamokslų ir kalbų, politinės ir juridinės lektūros ir t. t. Beje iš 1797 m. buvusių 15-os pavadinimų 22 tomų Biblijų tėra tik viena. Iš buvusių M. K. Sarbievijaus “Poemų”, leistų Vilniuje 1757 m., trijų egzempliorių²⁷ KAVB išlikęs tik vienas.

Yra išlikusios dvi uždraustos knygos. Tai Jokūbo Brukerio “Institutiones historiae philosophicae”, išleista Leipcige 1747 m., ir to paties autoriaus “Miscellanea...”, išspausdinta Augsburgėje 1748 m. Abu šie veikalai įtraukti į draudžiamų knygų sąrašą 1755 m. liepos 28 d. ir 1757 m. lapkričio 21 d. dekretais.

²⁰ Encyklopedia ... P. 332.

²¹ Institutum Societatis Jesu. T. 1–2. Pragae, 1975. P. 338.

²² Encyklopedia ... P. 332.

²³ Lelewel J. Bibliograficznych ksiąg dwoje. T. 2. Wilno, 1826. P. 422.

²⁴ Šležas P. Nuo Kražių kolegijos iki “Aušros” gimnazijos. Kaunas, 1937. P. 2; Valančius M. Žemaičių vyskupystė. D. 2. Vilnius, 1848. P. 84.

²⁵ Grzebień L. Organizacja ... P. 88.

²⁶ Abramavičius V. M. Brenšteinas apie senąją Kražių biblioteką // Bibliotekininkystė ir bibliografija. T. 2. Vilnius, 1963. P. 81.

²⁷ Ten pat. P. 85.

Vertingiausias Kražių kolegijos knygos jau po jėzuitų ordino panaikinimo imtos gebenti į Vilnių ir dauguma jų šiandien saugomos sostinės bibliotekose.

Kitas švietimo ir knygos židinys Žemaitijoje buvo Pašiaušės jėzuitų kolegija, funduota 1654 m. Biblioteka šioje kolegijoje gerokai užtelėjo XVII a. pabaigoje, kai Šeduvos dekanas paaukojo didelį knygų rinkinį²⁸. 1714 m. biblioteką nuniokojo gaisras, tačiau jau 1716 m. „biblioteka praturtėjo nemažu skaičiumi tiek naujai įsigytų, tiek senų pataisytų knygų“²⁹. 1726 m. įrengtos bibliotekinės spintos. 1735 m. daug knygų nupirkta ir gauta testamentu iš Maišiagalos altaristos kunigo Rizevičiaus. Biblioteka gavo naujų spintų ir buvo išdažyta. Iš pradžių ji buvo dviejų kambarių dydžio salėje su trimis langais, esančioje šiauriniame pastato kampe. Po ja – kepykla ir alaus darykla³⁰. Būtent dėl to šis planas Romoje buvo sukritikuotas. O jau 1765 m. minima, kad biblioteka perkelta į virš zakristijos esantį kambarį³¹.

Po jėzuitų ordino panaikinimo dauguma Pašiaušės bibliotekos knygų pateko į Tytuvėnų bernardinų vienuolyną.

KAVB saugomos 32 Pašiaušės jėzuitams priklausiusios 26 pavadinimų knygos. Tai daugiausia jėzuitų veikalai. Tik 2 knygos parašytos lenkų kalba, visos kitos – lotynų. Dominuoja teologinė lektūra, toliau – pamokslai ir kalbos. 14-oje knygų nurodytas patekimo kolegijos nuosavybėn laikas. Ankstyviausia data – 1654 m. Birželio 4 diena. Net trečdalis knygų išspausdintos Vilniuje. Devyniose knygose nurodoma jų ankstesnė priklausomybė arba tai yra pačių autorių dovanos.

Reikia pažymėti, kad Pašiaušės jėzuitų kolegijos knygas – lyginant su Kauno ir Kražių kolegijų – labiausiai paveikė prastos laikymo sąlygos.

Iš ne mokyklinių XVI–XVIII a. Žemaitijos bibliotekų minėtina Kretingos vienuolyno biblioteka, įkurta XVII a. pradžioje. Ši biblioteka, anot V. Biržiškos, turėjo didžiausią Lietuvoje inkunabulų rinkinį³². Vienas iš inkunabulų – Anzelmo Kenterberiečio „Raštai“, išleisti 1491 m. Niurnberge, – yra saugomas KAVB. Čia yra ir nemažas XVI–XVIII a. leidinių, priklausiusių Kretingos vienuolynui, rinkinys, tačiau jis dar nėra baigtas tirti.

Apibendrinant galima teigti, kad būtent knyga, jos plitimas ir įsitvirtinimas Žemaitijoje ir ypač biblioteka jos kultūrinėje sostinėje Kražiuose buvo vienas iš svarbiausių veiksnių, ilgam nulėmusių šio krašto mentalinę, dvasinę bei literatūrinę įtaką Didžiajai Lietuvai. XVI a. pabaigoje paskelbusi gimtosios kalbos ir knygos svarbos manifestą kanauninko M. Daukšos lūpomis, atkakloji Žemaitija išstisus tris šimtmečius šventai pildė visus jo punktus.

²⁸ Encyklopedia ... P. 533.

²⁹ Rabikauskas P. 18-jo amžiaus Lietuvos bruožai (iš Pašiaušės jėzuitų kolegijos metraščių) // Tautos praeitis. T. 1, kn. 3. Chicago, 1961. P. 370.

³⁰ Encyklopedia ... P. 533; Rabikauskas P. 18-jo amžiaus ... P. 358.

³¹ Rabikauskas P. 18-jo amžiaus ... P. 370.

³² Biržiška V. Kretingos vienuolyno biblioteka // Bibliografijos žinios. Kaunas, 1929. Nr. 4. P. 107.